

VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ – PŘÍKLAD OBOROVÉHO ČASOPISU Z LET 1946–1948

ELIŠKA JUNGOVÁ (Katedra mediálních studií UK FSV)

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru UK FSV: MSM0021620841

Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

O Československém ústavu pro výzkum veřejného mínění

Empirický sociologický výzkum (a také jeho odnož – výzkum veřejného mínění) se do kontinentální Evropy dostává po 2. světové válce. V té době má za sebou velký rozmach ve Spojených státech, kde se masově uplatňuje od třicátých let, a řadu zkušeností z Velké Británie, která výzkumy prováděla již od roku 1938.¹ V poválečné Evropě byl empirický výzkum chápán jako jedna z důležitých složek obnovy demokracie, neboť poskytoval vědecky fundovaný nástroj pro poznání názorů celé veřejnosti. Na západ od nás rychle vznikaly výzkumné instituce. Ve střední Evropě se to podařilo jen v Československu a Maďarsku.

Československý ústav pro výzkum veřejného mínění byl založen na jaře 1946. Významnou roli v tomto úsilí sehrál spisovatel Josef Kopta, který v té době pracoval jako přednosta I. odboru ministerstva informací.² Ústav byl zatímně zřízen jako oddělení tohoto odboru, se záměrem jeho budoucího osamostatnění.³ K tomu však nikdy nedošlo. Z pozdějších zaměstnanců ústavu se na přípravných pracích intenzivně podíleli budoucí ředitel dr. Bohuš Pospíšil a pracovník výzkumu Čeněk Adamec. Ústav měl pět odborných a dva technické zaměstnance. Vybudoval síť cca 300 tazatelů, kteří se dotazovali „v zemi české a moravskoslezské“. Ačkoliv se počítalo i s výzkumy na Slovensku, tato idea se nestačila uskutečnit. Síť byla koncipována tak, aby mohly být současně prováděny dva výzkumy. Soubor dotázaných (zpravidla v rozsahu tisíc osob) byl vybírán kvótní metodou (podle tehdejší terminologie „gallupovskou“). V průměru se uskutečnily 1–2 výzkumy měsíčně. Byly to tzv. omnibusy, složené z více tématických bloků. Některým tématům byla věnována hlubší pozornost a tudíž rozsáhlejší prostor v dotazníku, jiné byly pokryty jen několika otázkami. Mezi nejvýznamnější úspěchy ústavu patřily dva předvolební výzkumy z května 1946. Zejména výzkum provedený zhruba dva týdny před volbami (konaly se 26.

května 1946) se v odhadu zisků politických stran zmýlil maximálně o jedno procento. (ADAMEC 1996:36) V mezinárodním srovnání se tak zařadil mezi nejpřesnější volební výzkumy té doby. Ostatně ústav rozvíjel po celou dobu své existence velmi bohatou mezinárodní spolupráci. A to prakticky již před svým oficiálním vznikem, neboť Adamec (bývalý čs. voják v Británii) znal práci Britského ústavu veřejného mínění a využíval svých zkušeností a kontaktů již jako člen přípravného výboru. V únoru 1948 na ústav dopadla restriktivní opatření. Byl odloučen od ministerstva, omezen počet jeho pracovníků a stanoven zákaz publikační činnosti. I když se výzkumy prováděly až do jara 1950, nesměly být publikovány. Téhož roku byl ústav pro nepotřebnost zrušen. (ADAMEC 1996:36) V padesátých letech skončila éra empirického sociologického výzkumu u nás. V oblastech dále od politického centra mohl být tento zánik poněkud pomalejší. Jak například uvádí Knapík, ještě v létě 1949 byl Slezskému studijnímu ústavu v Opavě zadán rozsáhlý sociologický průzkum, avšak už nebyl realizován.⁴

Charakter a struktura měsíčníku

Měsíčník Veřejné mínění začal vycházet brzy po založení ústavu – v srpnu 1946. V Evropě té doby to byl jediný oborový časopis věnovaný této problematice. Jak uvádí Adamec, pouze francouzský ústav vydával periodikum *Sondage*, které se většinou omezovalo na strohá sdělení vlastních zjištění, zejména pomocí tabulek a grafů. (ADAMEC 1996:30) Měsíčník byl určen odborné i laické veřejnosti, novinářům a sloužil také jako jedna z forem komunikace mezi ústavem a tazateli. „Naším cílem bylo dosáhnout jisté rovnováhy mezi odborností a snahou o popularizaci. Značný prostor byl ponecháván pracovníkům ve společenských vědách, překladům, ale současně žánrům vzbuzujícím pozornost a zájem.“ (TAMTÉŽ) Šéfredaktorem měsíčníku byl novinář Milan A. Tesař, odpovědným redaktorem Čeněk Adamec a vedoucím redakční rady Bohuš Pospíšil. Redakce a admi-

¹ British Institute of Public Opinion (Gallup) Polls působil v Británii v letech 1938–1946. <http://www.data-archive.ac.uk/findingData/snDescription.asp?sn=3331#doc>.

² Tesař, M. A.: *Trochu o nás*. Veřejné mínění. Červenec–srpen 1947, I, 11–12.

³ Tamtéž.

⁴ Zadavatelem byla Rada Krajského národního výboru. Výzkum měl být proveden na Hlučínsku a Jablunkovsku na souboru nejméně 20 tisíc respondentů. Plánována byla spolupráce filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Ústavu pro výzkum veřejného mínění. (KNAPÍK 2004:84–85)

nistrace sídlila v Praze na Národní třídě 10, ale určitou dobu též na Valdštejnském náměstí. Náklad časopisu bohužel není znám. První číslo (v rozsahu 15 stran) se prodávalo za 2,50 Kčs. Další jednotlivá čísla byla obsáhlejší (v průměru 20–25 stran) a stála 4 Kčs. Cena dvojčísla (zpravidla kolem 30 stran) byla 8 Kčs. Časopis vycházel ve dvou ročnících – první od srpna 1946 do srpna 1947 a druhý ročník od října 1947. Poslední vydání je z ledna 1948.

Časopis neměl jednotnou obálku, i když po celou dobu zůstávala černobílá, maximálně využívající odstínů šedé. Většina čísel prvního ročníku má na titulní straně výraznou grafiku – velký robustní otazník, v jehož středu se nalézala obsah čísla. V horní části titulní strany je tučně uveden název *Veřejné mínění* a pod ním menším písmem: *List Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění*. Výraznou tečkou otazníku prolíná motto: *Fašismus nařizuje – demokracie se ptá*. V dolní části stránky jsou uvedeny redakční údaje. Tyto informace na titulu zůstávají stejné. Časem se mění grafické zpracování. Robustní otazník se objevuje naposledy u 10. čísla prvního ročníku (květen–červen 1947). Od 1. čísla druhého ročníku se už pracuje pouze s písmem různého typu a velikosti. Motto *Fašismus nařizuje – demokracie se ptá* je i nadále na titulu výrazně patrné.

Struktura časopisu se mezi prvním a druhým ročníkem mění, i když základní tři obsahové bloky zůstávají pevně po celou dobu. Jde o první část, která soustřeďuje nejzávažnější příspěvky čísla a má zpravidla 5–7 stran. Dále je to rubrika *Z našich výzkumů* (mívá 6–10 stran) a rubrika *Výzkum za hranicemi* v rozsahu 2–5 stran. Po celý první ročník je časopis otevírán úvahou Josefa Kopty a „editorialem“. Za informacemi o výzkumech je rubrika *Castigat*, obsahující kritická vyjádření redakce. Některá z nich se týkají i způsobu prezentace výzkumů v tisku. Pro první ročník je typická také rubrika *Pište nám* s dopisy čtenářů i tazatelů. Rubrika *Hlasy tisku* ve dvou číslech cituje z novin pasáže týkající se založení nebo činnosti ústavu. Snaha učinit časopis přitažlivým se odráží v rubrice *Perličky z výzkumu*. Občas jsou uveřejněny kreslené vtipy, anekdoty či krátké verše. Časopis je prokládán drobnými kresbami jak u stálých rubrik tak u informací o výzkumech. Tyto ilustrace jsou často žertovným pohledem na zkoumané téma.

Druhý ročník, jehož první číslo vyšlo v říjnu 1947, přichází nejen s novou, méně přitažlivou obálkou, ale i skladba jeho obsahu je méně odlehčená. Zachovává tři hlavní bloky. Objevuje se nový typ článku *Člověk pod lupou*. „*Měla to být jakási protiváha kvantitativního přístupu, který v činnosti ústavu zcela převažoval.*“ (ADAMEC 1996:66)

Časopis už nemá rubriku *Castigat*, nezveřejňuje dopisy čtenářů ani perličky z výzkumu. Zachovány zůstávají drobné iluminace, zejména při prezentaci výsledků výzkumu. Používají se i nápadité grafy. V obou ročnících jsou často publikovány knižní novinky a vyskytují se reklamy. Mnoho z nich je zaměřeno na knihy a časopisy.

Typy odborných a popularizačních statí

První část časopisu je po celý první ročník uvedena editorialem redakce a úvahou Josefa Kopty, který je ostatně autorem motto „*fašismus nařizuje – demokracie se ptá*“. Odborné a popularizační statí jsou zaměřeny na teoretické a metodologické otázky zkoumání veřejného mínění. Mezi jejich autory se vedle pracovníků ústavu objevují významné osobnosti české sociologie té doby. Například Arnošt Bláha⁵ a Zdeněk Ullrich⁶. Řada odborných statí je z pera zahraničních autorů. Bývá to vystoupení na mezinárodní konferenci, zkrácený překlad článku v zahraničním časopise⁷ či statí z nově vydané publikace. Opakovaně se například objevují texty proslulé osobnosti výzkumu veřejného mínění – George Gallupa.⁸ Již v této části časopisu je zřejmé, že ústav má pevné spojení na světovou obec „výzkumců“.⁹ Jsou zde zprávy z mezinárodních konferencí¹⁰, charakteristika významných zahraničních ústavů¹¹ i rozhovory s jejich představiteli.¹²

Popularizační články se často věnují praxi ústavu – zejména informacím o způsobu výběru dotázaných, anonymitě dotazování a zpracování dat, profesním i etickým požadavkům na práci tazatelů. Důvody pro masivní popularizaci oboru byly dvojí. Jednak šlo o tehdy zcela neznámou metodologii hromadného sběru dat. Za druhé bylo třeba překonávat nedůvěru občanů – potenciálních respondentů – k výzkumům, které se často týkaly politických či citlivých společenských témat. Zajímavým dokladem je Adamcova stať *Psychosa strachu jako překážka výzkumu*¹³. Reaguje na vysoký podíl odmítnutí rozhovorů při jednom z prvních politických výzkumů a interpretuje nedůvěru dotázaných jako pozůstatek protektorátní zkušenosti občanů. Tomu nasvědčují uvedené citáty z dopisů tazatelů, i když se objevují i takové, které vyjadřují obavy z budoucího politického vývoje: „*Nedůvěřuji a věřím v tom čertovinu, zvláště když ministr informací je komunista.*“¹⁴ Objektivita a nadstraničnost výzkumů i samotného časopisu byla zdůrazňována od počátku jeho vydávání. „*Jsmo institucí nadstraničnou a výzkumy provádíme naprosto objektivně a na vědeckém podkladě. Jsme nástrojem demokracie, sloužícím potřebám lidu a pracujeme jen k jeho prospěchu.*“¹⁵

⁵ Inocenc Arnošt Bláha (1879–1960), sociolog, univerzitní profesor působící v Brně.

⁶ Zdeněk Ullrich (1901–1955) český sociolog a statistik, působil jako docent a později profesor na pražské Filozofické fakultě UK.

⁷ Např. z amerických časopisů *Political Science Quarterly* či *Public Opinion Quarterly*. Posledně jmenovaný vychází od roku 1937.

⁸ Např. Gallup, G. *Pětirozměrný plán stavby otázek*. (Studie přednesená na konferenci Světového výzkumu veřejného mínění v Loxwoodu, Anglie, 17. května 1947). *Veřejné mínění*. Červenec–srpen 1947, I, 11–12, 3–5.

⁹ Tak je v časopise označována příslušná profese, např. *Veřejné mínění*. Říjen 1947, II, 1, 1.

¹⁰ Adamec, Č.: *Kongres ústavů pro výzkum veřejného mínění*. *Veřejné mínění*. Únor 1947, I, 7, s. 3.

¹¹ Lambert, J.: *Britský státní ústav pro sociální výzkum*. *Veřejné mínění*. Září 1946, I, 2, 6–7.

¹² *Ústav státní nebo soukromý?* (rozhovor s ředitelem francouzského Ústavu pro výzkum veřejného mínění). *Veřejné mínění*. Říjen 1946, ročník I, č. 3, s. 6.

¹³ Adamec, Č.: *Psychosa strachu jako překážka výzkumu*. *Veřejné mínění*. Září 1946, I, 2, 4–6.

¹⁴ Tamtéž, s. 5. (Ministrem informací v letech 1945–1953 byl Václav Kopecký)

¹⁵ Tesař, M. A.: *Editorial*. *Veřejné mínění*. Září 1946, I, 2, 1.

Politická témata byla podstatnou součástí časopisu. Samozřejmě se zrcadlila ve zprávách o výzkumech u nás i v zahraničí. Časopis byl prokládán citáty politiků a dalších významných osobností, které se vyjadřovaly k otázkám demokracie či výzkumu veřejného mínění. Od 7. do 10. čísla prvního ročníku byly v časopise zveřejňovány rozhovory s předními představiteli vlády. V čísle 7 vystupuje předseda vlády K. Gottwald, v dalších číslech pak ministři zdravotnictví, školství a průmyslu. Vždy v souvislosti s informací o výzkumu, který ústav na dané téma provedl.

Zveřejňování zpráv o výzkumech

Škála publikovaných témat byla velmi bohatá, ať se již jednalo o naše nebo zahraniční výzkumy. Pokud jde o produkci čs. ústavu, vedle politických a ekonomických témat se objevuje například problematika náboženství, zdravotnictví, kultury, ale také průzkum trhu. Výsledky zvláště významných výzkumů byly publikovány jako odborný text s hlubší analýzou a interpretací. Někdy již v první části časopisu, většinou ale v rubrice *Výzkum u nás*. Často byly doplněny statěmi, které přinášely statistické údaje o zkoumané problematice. To se týkalo například populačního vývoje, kriminality, alkoholismu, ale i meteorologických informací z období velkého sucha nebo mapky členských států Organizace spojených národů. Časopis také zveřejňoval informace o výsledcích voleb. Například v článku *Předpověděli jsme výsledek voleb* otiskl „v kartogramu přehled jednotlivých soudních popř. správních okresů, ve kterých ta která strana dostala nejvíce hlasů.“¹⁶ Vedle těchto obsáhlých statí byly v rubrice *Výzkum u nás* zveřejňovány stručnější informace. Někdy komentovaná čísla, jindy šlo o přesnou citaci otázek a strukturu odpovědí. Jen málokdy se data omezovala na celý soubor. Většinou byly uváděny údaje podle sociálního, demografického či geografického rozložení.

Rubrika *Výzkum za hranicemi* přináší velmi pestrý obrázek jak z hlediska témat tak autorských zemí. Z politických výzkumů je mnoho informací věnováno vztahům mezi státy a národy, častým obsahem jsou reakce občanů na životní úroveň a na podmínky v jednotlivých zemích. Objevuje se celá plejáda dalších, společensky závažných témat. Zpravidla jde o citaci otázek a strukturu odpovědí, často i v podrobnějším třídění. Jsou uváděny výzkumy prakticky z celé západní Evropy, včetně menších zemí jako např. Finska, Belgie, Holandska. Dále americké, kanadské, brazilské a mexické výzkumy. Objevují se i výsledky maďarského ústavu, společně s námi jediného ve střední Evropě.

Media a výzkumy

Téma médií vystupuje v editorialech, odborných statích, kritické rubrice *Castigat* a opakovaně v rubrice *Výzkum u nás*. V rámci teoretických statí Adamec uvádí, jak americký filmový průmysl využívá různých forem výzkumů ve všech fázích výroby a distribuce filmu.¹⁷ Zajímavý je též metodologický článek o průzkumu poslechovosti, který „již více než 12 měsíců prováděl rozhlasový odbor ministerstva informací.“¹⁸ Rubrika *Castigat* se obrací k médiím dvakrát. Je to metodologický příspěvek ke zveřejněným výsledkům ankety ve Svobodných novinách. Redakce vysvětluje, že novinová anketa není reprezentativní, neboť výsledky mohou být silně ovlivněny specifickými politickými postoji čtenářů listu. Jako ilustraci uvádí data z ústavního výzkumu, který ukazují rozdíly v politických názorech čtenářů stranického tisku, Svobodných novin a Zemědělských novin.¹⁹ Druhou kritickou reakcí je poukaz na neobjektivní žurnalismus při zveřejňování výsledků.²⁰ Tématem jednoho z úvodníků je schopnost médií a politiků pracovat s výzkumy veřejného mínění. Jde o podporu požadavku posluchačů vysoké školy politické a sociální, aby v rámci výuky získávali informace o výzkumu veřejného mínění. Neboť „novinář ani politik se neobejde bez znalosti veřejného mínění a jde jen o to, co bude za ně považovat.“²¹

I když mediální výzkumy nepatří k nejčastějším, prolínají prakticky celým časopisem. Pokud jde o českou produkci, hned v prvním čísle je uveřejněna informace o vůbec prvním systematickém výzkumu, který ústav provedl na objednávku filmového týdeníku.²² V časopise se též objevuje „biograf“ a to v souvislosti s jeho oblíbeností a regionální dostupností.²³ Rozhlasu je věnováno několik informací. Jednak retrospektivní výzkum „*Jak se u nás poslouchalo české vysílání z Londýna a Moskvy*“.²⁴ Dva další výzkumy se ptají na současný poslech hudebních či zpravodajských pořadů v zahraničním rozhlasu.²⁵ Z domácí rozhlasové produkce je pozornost věnována jednomu z pořadů – oblíbené nedělní čtvrtodinky E. F. Buriana, v nichž mimo jiné komentoval aktuální dění. Jedna z otázek zjišťuje souhlas s Burianovými názory.²⁶

Také v rubrice *Výzkum za hranicemi* se objevují informace o médiích. Jsou z produkce maďarského, belgického a francouzského ústavu. Tématicky jsou zaměřeny na film, rozhlas a tisk. Ve všech těchto případech se jednalo o metodologii výzkumu veřejného mínění.

Pro výzkum tisku ústav také používal metodu obsahové analýzy. Svědčí o tom několik zveřejněných informací.

¹⁶ *Předpověděli jsme výsledek voleb*. Veřejné mínění. Září 1946, I, 2, 7–11.

¹⁷ Adamec, Č.: *Filmová výroba a sociálně psychologický výzkum*. Veřejné mínění. Prosinec 1947, II, 3, 3.

¹⁸ Ehrlich, J.: *Průzkum rozhlasového poslechu*. Veřejné mínění. Leden 1947, I, 6, 3.

¹⁹ *K anketě o školském zákoně*. Veřejné mínění. Září 1946, I, 2, 18.

²⁰ *Castigat*. Veřejné mínění. Březen 1947, I, 8, 19.

²¹ *Editorial*. Veřejné mínění. Září 1946, I, 2, 1.

²² *Týden ve filmu*. Veřejné mínění. Srpen 1946, I, 1, 6.

²³ *Chodíte do biografu?* Veřejné mínění. Říjen 1946, I, 3, 12.

²⁴ *Jak se u nás poslouchalo české vysílání z Londýna a Moskvy*. Veřejné mínění. Září 1946, I, 2, 13.

²⁵ *Poslech zahraničního rozhlasu*. Veřejné mínění. Duben 1947, I, 9, 14. a *Veřejné mínění*. Červenec–srpen 1947, I, 11–12, 20.

²⁶ *Nedělní čtvrtodinky E. F. Buriana v rozhlasu*. Veřejné mínění. Listopad–prosinec 1946, I, 4–5, 14.

Analýza hlavních témat událostí dne byla provedena ve čtyřech politických denících v době od 15. října do 15. listopadu 1946. Jejím předmětem byly zprávy vytištěné „na první straně pod titulem listu v nápadné úpravě“. Speciální pozornost byla zaměřena na informace o dvouletce. Pro tyto potřeby byl porovnáván rozsah celé plochy výtisku s rozsahem plochy věnované dvouletce.²⁷ Podobnou metodikou byl proveden výzkum deníků zaměřený na plochu vymezenou kultuře a sportu.²⁸

Závěr

Časopis Veřejné mínění vycházel rok a půl, naposledy v lednu 1948. „Tímto číslem byla ukončena jedna fáze činnosti Čs. ústavu pro výzkum veřejného mínění, kdy jeho pracovníci programově chtěli sloužit demokracii. Započalo dlouhé období totalitního režimu, doba nesvobody projevu.“ (ADAMEC 1996:49) Z obsahu časopisu se jen ojedíněle vytuší rostoucí politický tlak v poválečných letech. Je zřejmý například z článku Petra Konečného,²⁹ který se

v roce 1948 stal přednostou prvního odboru ministerstva informací. (ADAMEC 1996:43) Možná, že i složitá politická situace je důvodem pro změny obsahové skladby. Editorial končí s prvním ročníkem, také vstupní úvaha Josefa Kopty mizí. Odborné a popularizační stati ve druhém ročníku jsou věnovány jen metodologickým otázkám a mezinárodní spolupráci. Prezentované výzkumy dokumentují objektivitu a nadstranickost jejich obsahu. Tvůrci tohoto oborového časopisu po celou dobu jeho existence evidentně usilovali o zachování profilu teoreticko-popularizačního periodika v demokratickém státě. To nesporně svědčí o jejich profesionalitě a osobní statečnosti.

Literatura

ADAMEC, Č. (1996): *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
KNAPÍK, J. (2004): *Slezský studijní ústav v Opavě 1945–1958 (Proměny vědeckého pracoviště v regionu)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy

Summary

Public opinion – 1946–1948. An Example of a Thematic Journal.

Eliška Jungová

The journal *Public Opinion* was published by the *Czechoslovak Institute of Public Opinion Research* between August 1946 and January 1948. At that time, it was the only journal of its subject in Europe. It was aimed at both professionals and public. Contributions of Czech and foreign authors focused on theoretical concepts and methodology of public opinion research. Many articles dealt with practical research questions, especially the work of questioners. The journal published results of Czechoslovak, foreign and international surveys. International cooperation and profiles of prominent European institutions featured in the journal. Surveys included following topics: newsreel, radio listening, cinema attendance. Analyses of daily papers concerning political issues, sports and culture were also published.

²⁷ *Co hodnotí politické deníky jako hlavní událost dne*. Veřejné mínění. Listopad–prosinec 1946, I, 4–5, 16.

²⁸ *Kolik plochy věnují deníky kultuře a sportu*. Veřejné mínění. Leden 1947, I, 6, 11.

²⁹ Konečný, P.: *Výchova občanů a výzkum veřejného mínění*. Veřejné mínění. Červenec–srpen 1947, I, 11–12, 2–3.